

Dr. Gregor Antoličič, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU

POLOŽAJ SLOVENSКИH VDOV, SIROT IN VOJNIH INVALIDOV V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE IN PRVIH LETIH PO NJEJ¹

Gregor Antoličič, PhD, Milko Kos Historical Institute, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

WORLD WAR I AND “ITS” WIDOWS, ORPHANS AND THE WAR-DISABLED¹

IZVLEČEK

Prva svetovna vojna je zaradi razsežnosti vojaškega dogajanja in industrializiranega vojskovanja povzročila izjemno veliko število padlih in ranjenih vojakov. Za padlimi vojaki so v mnogih primerih ostale vdove z nepreskrbljenimi otroki, v vojni poškodovane vojake pa je bilo treba kar se da hitro ponovno usposobiti za delovno aktivne državljane. Avstro-Ogrska je od izbruha prve svetovne vojne naprej precejšnjo pozornost posvečala skrbi za vdove in sirote ter organizaciji različnih ustanov in šol, ki bi vojnim invalidom, s hkratnim razvojem protetike, pomagale pri vključevanju v vsakdanje življenje. Pri tem pa je vsesplošno pomanjkanje povzročalo, da je bil gmotni položaj vojnih oškodovancev ob skromni državni pomoči precej odvisen od dobroteljnosti sodržavljanov. Različna podporna društva in organizacije so zaradi tega zbirala/-e denarna sredstva in tako lajšala/-e stisko najranljivejših družbenih slojev. S koncem prve svetovne vojne in razpadom habsburške monarhije pa je breme oskrbe slovenskih vojnih oškodovancev padlo na Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Enako kot njena predhodnica je tudi jugoslovanska državna tvorba skušala organizirati državno pomoč, pri tem pa z ločevanjem vojnih oškodovancev na »srbške in črnogorske« na eni ter nekdanje »habsburške« na drugi strani dodatno otežila položaj slovenskih vojnih oškodovancev. Podobno kot v času vojne so različna društva in organizacije postala/-e pomembni člen organiziranja pomoči vojnim oškodovancev ter hkrati bila/-e tudi njihov glas pri debatah okrog sprejemanja novih jugoslovanskih zakonov.

Ključne besede: vdove, sirote, vojni invalidi, prva svetovna vojna, vojni oškodovanci

ABSTRACT

Due to extensive military operations and industrialized warfare, World War I resulted in an extremely large number of fallen and wounded soldiers. In many cases, the fallen soldiers left behind widows with dependent children, while the injured soldiers had to be rehabilitated as working citizens as quickly as possible. After the outbreak of World War I, Austria-Hungary devoted a great deal of attention to caring for widows and orphans, and to organizing various institutions and schools that would help the war-disabled rejoin everyday life, with the simultaneous development of prosthetics. However, due to the widespread shortage, war victims received modest state aid and were therefore dependent on the charity of their fellow citizens. That was why various benefit societies and organizations held fundraisers to alleviate the hardship of the most vulnerable social classes. With the end of World War I and the dissolution of the Habsburg Monarchy, the burden of caring for Slovenian war victims fell to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Just as its predecessor, the Yugoslav state attempted to organize state aid, but made the situation of Slovenian war victims even more difficult by separating the war victims into “Serbian and Montenegrin” on the one hand and former “Habsburg” on the other. As during wartime, various societies and organizations once again became a vital element in organizing aid for war victims and also spoke on their behalf in debates surrounding the adoption of new Yugoslav acts.

Keywords: widows, orphans, war-disabled, World War I, war victims

¹ Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega projekta št. Z6-2662 in raziskovalnega programa št. P6-0052, ki ju je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

The research was conducted under the research project No. Z6-2662 and the research programme No. P6-0052, which are co-financed by the Slovenian Research Agency from the state budget.

UVOD

Prva svetovna vojna je ob smrtnih žrtvah na bojnih poljih povzročila tudi daljnosežne posledice na civilnem prebivalstvu. Ko govorimo o posledicah vojne oz. vojn, imamo po navadi v mislih podatke o mobiliziranih vojaki, nato pa številčne prikaze ranjenih, padlih in pogrešanih pripadnikov oboroženih sil. Ob tem pa prepogosto pozabljamo na tiste, ki so vojne grozote sicer preživeli, vendar so jih njihove posledice spremljale tudi po uradnem koncu vojaških akcij in podpisu premirij. Med tiste, ki jih je vojna zaznamovala za celotno ali pa vsaj precejšnji del življenja, lahko zagotovo štejemo vdove in sirote padlih vojakov ter vojne invalide. Glavni namen pričujočega članka je predstavitev usode slovenskih vdov, sirot in vojnih invalidov v času prve svetovne vojne in obdobju od vzpostavitve jugoslovanske državne tvorbe do leta 1925, ko je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev sprejela prvi invalidski zakon.

IZBRUH VOJNE IN VPRAŠANJE VOJNIH OŠKODOVANECV

Kadar govorimo o izbruhu prve svetovne vojne po navadi najprej kot povod za vojno obravnavamo atentat v Sarajevu. Tudi v primeru pričujočega članka ne bo drugače, vendar z majhno razliko. Dogajanja v Sarajevu junija 1914 tokrat ne bomo obravnavali skozi prizmo stereotipnega povoda za vojno. Če namreč predpostavljamo, da sta bila Franc Ferdinand in njegova soproga Zofija Hohenberška prvi žrtvi v prvi svetovni vojni, potem se lahko strinjamo s trditvijo, da so bili njuni trije otroci prve vojne sirote vélike vojne. V zakonu avstro-ogrškega prestolonasledniškega para so se namreč rodili hči Zofija ml. (1901–1990) ter sinova Maksimilijan (1902–1962) in Ernest (1904–1954) (Rahten, 2014, str. 25). Po smrti staršev sta skrbništvo nad osirotelimi otroki prevzela Marija Chotek, Zofijina starejša sestra, in njen soprog Jaroslav von Thun und Hohenstein. Strelji v Sarajevu so tako na več ravneh sicer simbolno, pa vendarle jasno pokazali, kako bo svetovna vojna vplivala na usodo najranljivejših družbenih skupin (prim. Meysels, 2000).

Ob otrocih prestolonaslednika Franca Ferdinanda je vojna, ki je izbruhnila 28. julija 1914, med slovensko javnost že zelo zgodaj ponesla vprašanje položaja vdov in sirot padlih vojakov. Tako je npr. časnik *Slovenec* že 30. julija 1914 objavil poziv ljubljanskega magistrata za zbiranje pomoči za sirote, žene in matere v vojsko vpoklicanih vojakov (*Slovenec*, 30. 7. 1914, str. 4). Ob pozivih za spodbujanje dobroteljnosti se je morala tudi država od prvih dni vojne naprej spopasti z vprašanjem preskrbe vdov, sirot in vojnih invalidov. Prvi spopadi tako na balkanskem, predvsem pa na vzhodnem bojišču so namreč povzročili izjemno visoko število padlih in ranjenih vojakov (Svoljšak in Antoličič, 2018, str. 131–149). Pri vprašanju preskrbe ranjencev in družin padlih vojakov se je Avstro-Ogrska opirala na »stare« zakone, sprejete konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let 19. stoletja ter »novejši« zakon o prispevku za preživljanje svojcev mobilizirancev, ki je bil sprejet leta 1912 v času prve balkanske vojne. Ta zakon je urejal tudi položaj vdov in sirot mobiliziranih vojakov (Ajlec, 2015,

str. 126–131). Ker v času izbruha prve svetovne vojne dunajski državni zbor ni zasedal, razpuščen je bil že marca 1914, je vse do maja 1917, ko je prišlo do njegovega ponovnega sklica, država vprašanja, vezana na položaj vojnih oškodovancev, ob veljavni zakonodaji urejala s posebnimi cesarskimi uredbami in ukazi. Obstoječi zakoni so se namreč zaradi visokega števila upravičencev pomoči in vsesplošne draginje oz. pomanjkanja, ki sta monarhijo zajela že v prvem letu vojne, na marsikaterem področju, izkazali za slabe. Do konca junija 1915, torej približno po enem letu trajanja vojne, je bilo v avstrijskih deželah izplačanih za 513 milijonov kron preskrbnin, kar bi po grobih izračunih v današnjem denarju zneslo okrog 2 milijardi evrov. Kljub visokim izdatkom države pa preskrbnine v mnogih primerih niso sledile rasti cen osnovnih življenjskih potrebščin. Država in dežele so draginjo sicer skušale omiliti z regulacijo cen živil, toda dlje kot je vojna trajala, manj je bila ta regulacija uspešna. Tako je vsesplošno pomanjkanje v državi leta 1918 pripeljalo do izjemno velikega povišanja cen osnovnih življenjskih potrebščin. Ljudje so bili prisiljeni za živila plačevati med deset- in petnajstkrat višje cene od tistih, ki jih je leta 1914 država določila kot najvišje cene za posamezna živila (Ajlec, 2015, str. 133). Pomembno oz. vedno večjo vlogo pri lajšanju stiske socialno najšibkejših državljanov so zaradi tega igrali podporna društva in različne druge dobrodelne organizacije. Ta so z različnimi akcijami zbirala sredstva za begunce, vdove, sirote in seveda tudi za vojne invalide. Dobrodelne in podporne organizacije so ob posameznih društvih ustanovljale tudi dežele. Tako je npr. novembra 1915 v Ljubljani začel delovati odbor Vdovskega in sirotinskega pomožnega sklada, ki je želel vse »kranjske« vdove in sirote za božič 1915 presenetiti z darili. Za izvedbo obdarovanja je odbor pod predsedstvom Ivana Šusteršiča, kranjskega deželnega glavarja, ljudi pozival k dobrodelnosti. Tako je bil v časniku *Domoljub* objavljen članek, v katerem so med drugim zapisali: »Srčna radost obdarovanih otrok-sirot, tolažba in zahvalna molitev premnogih potrjih vdov bo vsakemu darovalcu primerne podpore v ta namen, najlepše plačilo.« (*Domoljub*, 25. 11. 1915, št. 47, str. 676)

Vsesplošno dobrodelnost in zbiranje prispevkov za podporo vojnih oškodovancev je spodbujala tudi država. V ta namen je bila npr. organizirana posebna državna loterija, izkupiček katere je šel za civilne dobrodelne namene (ARS, AS 136, TE 48). Hkrati je npr. pomožni odsek notranjega ministrstva izdal poseben katalog uradnih vojnih spominkov. V katalogu tako lahko najdemo kipec Franca Jožefa, skodelice z upodobitvijo cesarja itd. Vsak izmed teh uradnih vojnih »spominkov« je imel fiksno določeno ceno, izkupiček od njihove prodaje pa je šel za dobrodelne namene. Kot primer navajamo 27 centimetrov visok kipec Franca Jožefa, ki je stal 30 kron, medtem ko je majhni križec vojne pomoči stal 3 krone (ARS, AS 137, TE 610). Vse od izbruha vojne naprej je tako državo kljub pomanjkanju zajel vsesplošni val dobrodelnosti, ki ga je s propagandnimi gesli pospeševala tudi država. Tako je bil npr. v poduk vsem državljanom 6. avgusta 1914 v časniku *Slovenec* objavljen spisek ustanov in posameznikov, ki so darovali denar za vdove in sirote. Med največjimi darovalci je tedaj bila Ljubljanska

Avstro-ogrška propaganda je velikokrat prikazovala idilične podobe vojne. V mnogih primerih se namreč očetje, sinovi, možje in bratje niso vrnili iz fronte. (Vir: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

mestna hranilnica, ki je darovala 1000 kron. Hkrati je bil v isti številki *Slovenca* kot vzor dobrodelnosti izpostavljen neimenovani vojak, ki je svojo prvo plačo v višini 6 kron in 60 helerjev, ki jo je zaslužil pri vojaki, daroval za žene in otroke mobilizirancev z argumentom: »Menažo dobivam, streho imam tudi zastonj torej ta denar lažje utrpim, kakor uboge ženske!« (Slovenec, 6. 8. 1914, št. 177, str. 5) V vojno dobrodelnost so se ob širši množici ljudi vključevali tudi slavni Slovenci tedanjega časa. Podobno kot današnji superzvezdniki, ki radi nastopajo na dobrodelnih koncertih, je npr. tudi slovenski operni pevec Julij Betteto v času prve svetovne vojne sodeloval na več dobrodelnih prireditvah. Tako je jeseni 1914 sodeloval na dobrodelnem koncertu v Novem mestu, izkupiček katerega je bil namenjen za pomoč beguncev (Bregar, 2018, str. 37). Marca 1915 je nato pel na dobrodelnem koncertu na Dunaju, izkupiček le-tega pa je bil namenjen za izgradnjo invalidske šole (*Illustriertes Wiener Extrablatt*, 6. 3. 1915, št. 65, str. 9). Ob tem velja kot zanimivost poudariti, da je bil Betteto v mladosti sam sirota. Rojen je bil leta 1885 v Ljubljani. Ker je že kot otrok izgubil starše, je od leta 1897 živel pri skrbniku. Leta 1907 je dobil štipendijo, ki mu je omogočila odhod na Dunaj, kjer je že leta 1908 začel nastopati v Dvorni operi. Leta 1922 se je vrnil v Ljubljano. Bil je prejemnik dveh Prešernovih nagrad (1951 za umetniško in pedagoško delo; 1962 za življenjsko delo v slovenski glasbi). Od leta 1980 Društvo glasbenih umetnikov Slovenije podeljuje Bettetove nagrade za umetniške dosežke na področju poustvarjalne glasbene umetnosti in za družbeno dejavnost pri širjenju glasbene kulture (*Novi Slovenski biografski leksikon*, 2. zvezek, 2017).

Preden se posvetimo prikazu usode vojnih invalidov, se za hip ustavimo še pri t. i. begunskih sirotah. Po vstopu Kraljevine Italije v prvo svetovno vojno je bilo slovensko prebivalstvo, ki je do tedaj živelo ob bregovih reke Soče, prisiljeno zapustiti svoje domove in oditi v begunstvo. Večji del beguncev je bil v gmotno izjemno slabem položaju in zaradi tega sami niso mogli organizirati svojega življenja v zaledju. Zato so bili mnogi izmed njih premeščeni v posebna begunska taborišča. Podobno kot za pomoč vdovam, sirotam in vojnim invalidom je pri oskrbi beguncev država računala na dobrodelnost ljudi. Tako je bil sredi leta 1915 na Dunaju ustanovljen Pomožni odbor za pomoč beguncev iz juga, ki je z različnimi akcijami in zbiranjem denarja skušal pomagati blažiti usodo beguncev. Med slednjimi so morda največjo stisko doživljale prav begunske sirote. Zaradi slabih higienskih razmer so namreč v begunskih taboriščih pogosto vladale epidemije nalezljivih bolezni, ki so s seboj prinesle tudi precejšnje število smrtnih žrtev. Za mnoge mladoletne otroke je tako odhodu od doma, izgubi očeta na fronti sledila še izguba matere. Ministrstvo za notranje zadeve je tako npr. 6. julija 1916 Pomožnemu odboru za pomoč beguncev iz juga naročilo, da naj v najkrajšem možnem času ustanovi zatočišče za 150 slovenskih in hrvaških begunskih sirot, ki so se tedaj nahajale v taboriščih Steinklamm in Bruck an der Leitha (*Straža*, 31. 7. 1916, št. 61, str. 4). V začetku oktobra 1916 je nato Slovensko-hrvaška sirotišnica Marija pomagaj na Dunaju oskrbovala 66 sirot, od tega 60 slovenskih in 6 hrvaških. Kot učiteljica je znotraj sirotišnice delovala Pavla Makuc, sama begunka iz Gorice (*Straža*, 2. 10. 1916, št. 79, str. 4).

Ob vprašanju reševanja položaja vdov in sirot je Avstro-Ogrska od izbruha prve svetovne vojne naprej posebno pozornost posvečala vojnim invalidom. Glede

na veliko število mobiliziranih mož je bilo za državo namreč izjemnega pomena, da vojne invalide čim prej usposobi za normalno življenje, v prvi vrsti seveda za ponovno vključevanje v delovno okolje. Enako kot v primeru vdov, sirot pa tudi beguncev je država za pomoč vojnim invalidom organizirala posebne odbore. Ti so bili vzpostavljeni na ravni posameznih dežel, njihova naloga pa je bila organizacija vračanja vojnih invalidov v domače in delovno okolje. Na tej podlagi je leta 1915 začela delovati na Štajerskem posebna deželna komisija za vojne invalide (*Učiteljski tovariš*, 8. 10. 1915, št. 15, str. 2; Klasinc, 2005, str. 103). Moderni način vojskovanja, predvsem pa moderno orožje je zahtevalo pri oskrbi ran in poškodb celoten medicinski in dodaten pomedicinski postopek. Zaradi tega so v času prve svetovne vojne na območju Avstro-Ogrske pospešeno nastajali posebni centri, kjer so oskrbovali vojne invalide in jim s pomočjo moderne protetike omogočili čim hitrejšo ponovno vključevanje v vsakdanje življenje. Na tej podlagi so pomembno vlogo pri oskrbi invalidov igrale posebne invalidske šole (Klasinc, 2005, str. 102–103). Te so začele nastajati že konec leta 1914, pospešeno pa leta 1915. Kot prva je bila ustanovljena invalidska šola na Dunaju, že konec leta 1914, kasneje pa so ji sledile podobne ustanove v Budimpešti, Pragi, Libercu, Požunu, Opavi, Ceszyinu in Gradcu. Te šole so bile pogosto sestavljene iz kirurško-ortopedskega oddelka, kjer so paciente zdravili s tedaj najmodernejšimi zdravstvenimi pripomočki. Med slednjimi velja izpostaviti terapije, ki so jih izvajali s pomočjo električnega toka in vročega zraka, hkrati pa so mnoge izmed omenjenih ustanov uporabljale tudi rentgenske aparate. V teh šolah so invalidom izdelali proteze in jih nato naučili slednje tudi pravilno uporabljati. (*Naši vojni pohabljeni*, 1917, str. 27–28) Za organizacijo šol, predvsem iskanja primernih nastanitev, so bile zadolžene že omenjene deželne komisije. Tako je npr. komisija v Gradcu organizirala posebno administrativno vodstvo šol za invalide, ki je na Štajerskem skrbelo za razporejanje invalidov v primerne šole. Vzpostavitev invalidskih šol je ob izboljšanju položaja vojnih invalidov pripeljalo do odpiranja novih delovnih mest in celo novih poklicev. Pojavila so se namreč delovna mesta svetovalcev, ki so se z invalidi pogovarjali in jim pomagali pri ponovnem vključevanju v življenje. Tako so deželne komisije in šole igrale pomembno vlogo tudi pri iskanju novih zaposlitev za vojne invalide. Šola za invalide je bila vzpostavljena tudi v zdravilišču v Rogaški Slatini. Tukaj so šolali invalide iz različnih koncev monarhije pri uporabi protez. Znotraj te šole so invalide šolali za poklice povezane z ročnimi spretnostmi (izdelovanje posod, torbic, košar ipd.). Hkrati je šola nudila tudi posebne programe za šolanje slepih. Slednje so učili za poklic knjigoveza in za izdelavo krtač (Klasinc, 2005, str. 103–104). Očitno pa kapacitete zdraviliškega kompleksa niso zadoščale za potrebe invalidske šole. Zaradi tega so sredi maja 1916 med štajersko deželno komisijo in notranjim ministrstvom potekali pogovori o izgradnji dodatnih nastanitvenih kompleksov v Rogaški Slatini (ÖStA, AVA, INNERES, MDI, PRÄSIDIUM A, AŠ 1866).

Procesi organiziranja dobrodelnosti v podporo vojnim oškodovancem, začetki organiziranja invalidskih šol, razvoj protetike itd., ki so se začeli v Avstro-Ogrski, so s koncem prve svetovne vojne prešli na države naslednice. Podpis premirij in mirovnih pogodb namreč ni izničil trpljenja in težav vojnih oškodovancev. Tako je morala tudi v primeru slovenskega prostora Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev poskrbeti za vojne oškodovance, ki jih je sicer podedovala od monarhije.

Razvoj protetike je omogočil, da so se lahko vojni invalidi ponovno vključili v družbo in delovno okolje. (Vir: *Die Deutschböhmisches Fürsorgestelle für Kriegskrüppel und Kriegsverletzte mit dem Sitze in Reichenberg. Ein Rechenschaftsbericht, Reichenberg, 1916.*)

HABSBURŠKA DEDIŠČINA – VDOVE, SIROTE IN VOJNI INVALIDI V JUGOSLOVANSKI DRŽAVNI TVORBI DO LETA 1925

Kratkotrajna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, predvsem pa njena naslednica Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev se je morala že v jeseni 1918 spopasti z oskrbo precejšnjega števila vojnih oškodovancev. Po podpisu premirij so se namreč v domovino začeli vračati vojaki, med temi pa je bilo veliko število bolnih, onemoglih in poškodovanih mož, ki niso bili delovno sposobni. Hkrati se je poslabšal tudi položaj vdov in sirot, ki so bile še močnejše odvisne od državne pomoči. Prav za to skupino ljudi je bil prehod iz habsburškega v jugoslovanski državni okvir posebej težak. Novonastala država namreč ni bila sposobna čez noč urediti in poenotiti oskrbe vojnih oškodovancev. Tako je bila v prehodnem obdobju do septembra 1920 zaščita vojnih oškodovancev urejena po posameznih deželah. Na Slovenskem je bila zaradi tega tudi po razpadu monarhije še naprej v veljavi avstrijska zakonodaja (Balkovec, 1992, str. 162). To dejstvo pa je slovenske vojne oškodovance pahnilo v izjemno slab položaj. Njihove podpore so se namreč izračunavale po starih avstrijskih kronah, ki so se po vpeljavi jugoslovanskega dinarja menjavale v razmerju 4 proti 1 (4 krone za 1 dinar). Menjalni tečaj je tako povzročil, da so slovenski vojni oškodovanci v primerjavi z tistimi iz Srbije in Črne gore dobivali precej nižjo državno podporo (Kresal, 2005, str. 105–106). V prehodnem obdobju do leta 1920, ko so se torej invalidnine izplačevale po avstrijski zakonodaji, je Slovenija oz. narodna vlada za Slovenijo avtonomno odločala o vseh invalidskih zadevah. V tem obdobju, torej od konca vojne pa tja do jeseni 1920, je bilo na Slovenskem ok. 13.655 vojnih invalidov, kar je predstavljalo ok. 15,3 odstotka vseh invalidskih upravičencev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Omejc in Zupanič Slavec, 2016, str. 206). Nizke invalidnine so povzročile, da je bilo mnogo vojnih oškodovancev tudi po koncu prve svetovne vojne ob državni pomoči odvisnih predvsem od pomoči dobrodelnih organizacij in društev, ki so enako kot v času vojne pozivali ljudi k oddaji prispevkov. Tako je npr. 1. februarja 1919 Splošno železničarsko društvo Ptuj organiziralo plesni večer, njegov izkupiček pa je bil namenjen vdovam in sirotam v vojni padlih vojakov ptujskega okraja (ZAP, MOP, AŠ 242).

Prehodno obdobje po koncu prve svetovne vojne se je končalo leta 1920, ko je bila izdana nova uredba o invalidih, ki je določala tudi položaj in nadomestila za družine padlih vojakov (Omejc in Zupanič Slavec, 2016, str. 206). Po tej uredbi je država centralizirala reševanje vprašanja vojnih oškodovancev, saj je urejanje vseh invalidskih zadev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev prešlo pod skupno ministrstvo za socialno politiko. Nove uredbe in pristojnost ministrstva za socialno politiko so povzročile tudi zmanjšanje števila upravičencev do državne podpore. Centralizaciji podpor je namreč sledila revizija njihove legitimnosti, to pa je med letoma 1921 in 1923 pripeljalo do zmanjšanja števila vojnih

Na fotografiji je skupina vojnih invalidov, ki so v bojih izgubili noge. Pridobili so pravico do nožnih protez. (Vir: Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Soča.)

invalidov, ker je bila mnogim ta pravica preprosto odvzeta (Kresal, 2005, str. 107–108). V tem času se je tudi narodna vlada v Ljubljani lotila natančnejšega popisa vojnih oškodovancev na slovenskem ozemlju. V ta namen je občinam naročila, da na svojem ozemlju naredijo natančen popis vojnih invalidov, vdov, sirot in nekaterih drugih vojnih oškodovancev (ZAP, MOP, AŠ 247). Po uradnih statističnih podatkih za Slovenijo, ki jih je leta 1921 pripravilo ministrstvo za socialno politiko, je tedaj na Slovenskem živelo 13.655 invalidov, 31.049 vojnih vdov z 49.182 nepreskrbljenimi družinskimi člani (Kresal, 2005, str. 111).

Ob državni pomoči in različnih dobrodelnih organizacijah so bila »glas« vojnih oškodovancev tudi različna združenja nekdanjih vojakov. Med slednjimi je najmočnejšo vlogo imela Zveza slovenskih vojakov (ZVS), ki je začela uradno delovati leta 1925. ZVS si je od svojega nastanka naprej prizadevala za pravično ureditev invalidskega vprašanja znotraj Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Delovanje zveze je naletelo na široko podporo tako med nekdanjimi avstro-ogorskimi vojaki kot tudi med siceršnjim prebivalstvom. Po prvem letu delovanja je ZVS tako leta 1926 že zabeležila 40.000 članov, ki so delovali v 22 podružnicah. ZVS se je nato leta 1931 preimenovala v Zvezo bojevnikov, istega leta pa je začel izhajati tudi društveni časopis *Bojevniki* (Hajdinac, 2022, str. 17–28). Ob *Bojevniku* je že leta 1921 začel izhajati časopis *Vojni invalid*, ki ga je izdajala zveza vojnih invalidov. Tako *Bojevniki* kot tudi *Vojni invalid* sta postala pomembni glasili za opozarjanje na težki položaj vojnih invalidov, vdov in sirot ter pogosto kritizirala jugoslovansko politiko oz. odnos do vojnih oškodovancev.

Močni impulzi na področju razvoja protetike in ustanavljanja invalidskih šol, ki so Avstro-Ogrsko zajeli v času prve svetovne vojne, so tudi po razpadu države pripomogli k nadaljnjemu razvoju invalidske protetike in oskrbe na Slovenskem. Tako je bila v Ljubljani kmalu po koncu vojne ustanovljena ortopedska delavnica, ki je najprej delovala v lesenih barakah na Aškerčevi cesti. Ker očitno te stavbe niso zadoščale za potrebe delovanja delavnice, se je le-ta skupaj z invalidskimi učilnicami in delavnicami leta 1923 preselila v Šempetrsko vojašnico na Vrazovem trgu, kjer se danes nahaja Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ta delavnica je na Vrazovem trgu delovala do petdesetih let 20. stoletja, ko se je preselila za Bežigrad na Linhartovo cesto in prerasla v današnji Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenije Soča (Omejc in Zupanič Slavec, 2016, str. 205–206).

Za dokončno poenotenje položaja jugoslovanskih vojnih oškodovancev je država leta 1925 sprejela prvi splošni invalidski zakon. Ta je sicer izenačil pravice invalidov med različnimi deli Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čeprav so nekatere predhodne določbe oz. razlike še vedno ostale. Tako so se sicer invalidnine po tem zakonu povečale, kar pa se ni poznalo na ozemljih bivše Avstro-Ogrske (Omejc in Zupanič Slavec, 2016, str. 208–209). Prav zaradi tega je bilo tudi v naslednjih letih delovanje Zveze bojevnikov izjemno pomembno pri opozarjanju na težak položaj vojnih oškodovancev. V obdobju obstoja Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. Kraljevine Jugoslavije so se nato marsikatera zadeve, povezane z vprašanjem vojnih oškodovancev, rešile same od sebe. Vojne sirote so postale polnoletne, mnoge vdove so se ponovno poročile, mnogi vojni invalidi pa so lahko s pomočjo ortopedskih pripomočkov vsaj delno skrbeli za lastno preživetje. Toda dvajset let po koncu vélike vojne je na pragu stala nova vojna, ki je povzročila novo »generacijo« vojnih oškodovancev.

SKLEP

Položaj vojnih oškodovancev je bil tako v času trajanja prve svetovne vojne, torej pod okriljem Avstro-Ogrske, kakor tudi v obdobju po koncu prve vojne izjemno težak. Medtem ko so v primeru obeh državnih tvorb, to je habsburške monarhije in Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, stisko vojnih oškodovancev lajšali različne dobrodelne organizacije in društva, je neenotna jugoslovanska zakonodaja, ki je veljala v prvih povojnih letih, slovenske vdove, sirote in vojne invalide diskriminirala v primerjavi s tistimi iz Srbije in Črne gore. S tem pa se je nova jugoslovanska državna tvorba za najbolj ranljive družbene skupine izkazala za precej mačehovsko.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

ARS (Arhiv Republike Slovenije), AS 136 – Okrajno glavarstvo Postojna, TE (tehnična enota) 48.
 ARS, AS 137 – Okrajno glavarstvo Radovljica, TE 610.
 ÖSTA (Österreichisches Staatsarchiv), AVA (Allgemeines Verwaltungsarchiv), INNERES, MDI (Ministerium des Inneren), PRÄSIDIUM A, AŠ 1866.
 ZAP (Zgodovinski arhiv na Ptuj), MOP (Mestna občina Ptuj), AŠ 242.
 ZAP, MOP, AŠ 247.

ČASOPISJE

Domoljub
Illustriertes Wiener Extrablatt
Slovenec
Straža
Učiteljski tovariš

LITERATURA

Ajlec, K. (2015). Vojaške preskrbnine in pokojnine v prvi svetovni vojni: zakonodaja in izvedba. *Prispevki za novejšo zgodovino*, LV (2), str. 126–142.

Balkovec, B. (1992). *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Bregar, M. (2018). *1918, ali nam prineseš mir? Dolenjska in Dolenjci med prvo vojno*. Novo mesto: Dolenjski muzej.

Hajdinac, S. (2022). *Delovanje Zveze slovenskih vojakov v času med svetovnim vojnama na Slovenskem*. [Magistrska naloga]. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.

Klasinc, P. P. (2005). Vojni invalidi v času Avstrije in Avstro-Ogrske. V: Repe, B. (ur.), *Vojni invalidi. Pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov, str. 41–104.

Kresal, F. (2005). Državna zaščita invalidov prve svetovne vojne v Jugoslaviji (1918–1941). V: Repe, B. (ur.), *Vojni invalidi. Pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov, str. 105–180.

Meysels, L. O. (2000). *Die verhinderte Dynastie. Erzherzog Franz Ferdinand und das Haus Hohenberg*. Wien: Molden Verlag.

Naši vojni pohabljeni (1917). Ljubljana: Društvo dobrodelnost.

Omejc, J., Zupanič Slavec, Z. (2). Državna zaščita vojnih invalidov na Slovenskem po prvi svetovni vojni. *Zdravniški vestnik*, 85 (3), str. 204–212.

Rahten, A. (2014). *Prestolonaslednikova smrt. Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Svetina, B. (ur.) et al. (2017). *Novi Slovenski biografski leksikon: 2. zvezek, B-Bla*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Svoljšak, P., Antoličič, G. (2018). *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba.